

Futbalový, futbalovejší a iné...

K niektorým otázkam spracovania desubstantívnych adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka¹

Mira Nábělková
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

“Futbalový”, “futbalovejší” and others...

On some Questions of Presenting Denominal Adjectives in the Dictionary of the Contemporary Slovak Language

The paper deals with two questions related to non-nested presentation of the denominal adjectives: (1) Polymotivation (multiple motivation) and (2) Qualification/relational-qualification sense and their presentation in the Dictionary of the Contemporary Slovak Language. In periphrases that aim at explication of relations in polymotivated adjectives, besides the question of the number of motivators, the question of their grammatical number and gender also appears. The qualification aspect of sense in denominal relational adjectives represents, from the lexicographic standpoint, an area that is demanding in several aspects. In comparison with a relational sense, that can be usually recorded by means of typified motivation periphrases, the explanation of the qualification sense is harder to capture, as it usually combines lexical and motivation periphrases, as well as because of problems related to finding evidence of grammatical gradation as a formal manifestation of a qualification sense.

*Pridavné meno je „záhadný“ slovný druh.
Málokto si ho dôkladne všima (...) Ale čo len
trochu dôkladnejší pohľad naň objaví v zdanlivej
druhoradosti a jednoduchošti toľko dimenzií, hĺbok
a viacznačnosti, že úsilie o ich vyčerpávajúci opis
sa rovná úsiliu o kvadratúru kruhu...*

Juraj Furdík

V nadväznosti na slová Juraja Furdíka (2004, s. 169) možno s istou poetickou licenciou povedať, že v lexikografickej praxi sa o túto „kvadratúru kruhu“ predsa pokúšame. Medzi inovatívne prvky v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006; ďalej SSSJ) v porovnaní s doterajšími slovenskými výkladovými slovníkmi (Slovník slovenského jazyka, 1959–1968; Krátky slovník slovenského jazyka, 2003 a predchádzajúce vydania) patrí nehniedzované spracovanie všetkých adjektív, teda

¹ Štúdia vznikla v rámci projektov VEGA 2/5038/27 a VEGA 2/0007/08 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 2. etapa a 3. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná a editačná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).*

aj tých desubstantívnych adjektív, ktoré sa v našej (slovenskej aj českej) lexikografickej tradícii zachytávali v rámci hniezda pri substantívnom heslovom slove. Tak ako aj pri iných doteraz hniezdovaných slovách² ponúka postup v SSSJ podstatne rozšírený „individuálny“ priestor na zachytenie neraz členitého významu, a vôbec života desubstantívneho adjektíva³. Prehlbenie a zexplicitnenie spracovania súčasne prinieslo viaceré otázky až problémy, ktoré bolo (aj ďalej bude) potrebné riešiť celkovo, koncepčne, no pri „uhrávaní“ optimálnej typizovateľnosti a súčasne individuálnosti jednotlivých lexém prirodzene aj pri každom konkrétnom spracúvanom slove.

Dotknem sa dvoch otázok, ktoré s nehniezdovaným spracovaním adjektív súvisia – polymotivačnosti (viacnásobnej motivovanosti) a kvalifikačného/vzťahovo-kvalifikačného významu a spôsobov ich zachytenia. Od nehniezdovania sa vlastne priamo odvíja len prvá z nich; polymotivačnosť adjektíva, jeho sémantická súvzťažnosť s viacerými substantívami, sa pri hniezdomaní zachytávala „pozične“, uložením adjektíva v súbore prihniezdovaných slov, kým kvalifikačnosť jeho významu mohla byť a často v doterajšom spracovaní aj bola rozličným spôsobom zachytená aj pri prihniezdovanom slove. Na druhej strane však v doterajšej praxi, keď (najmä ak zohľadníme obmedzený priestor v stručnom/krátkom jednozväzkovom slovníku) boli mnohé aj kvalifikačné (kvalitatívne, akostné) adjektíva jednoducho k heslovému substantívu prihniezdované bez akejkoľvek významovej charakterizácie a často aj bez dokladov, fakt, že nejde o prihniezdované vzťahové, ale kvalifikačné, prípadne vzťahovo-kvalifikačné adjektívum, nebol nijako spriezačený. V SSSJ sa kvalifikačnosť adjektívneho významu vo všeobecnosti zachytáva viacerými spôsobmi – okrem lexikálnej a (pri derivátoch zväčša aj) slovotvornej parafrázy/perifrázy kvalifikačného typu sa ich sémantické špecifikum spracúva aj zachytením stupňovateľnosti uvádzanej v rámci súboru morfológických charakteristík. Na kvalifikačnosť významu desubstantívneho adjektíva poukazuje aj prítomnosť kvalifikačných synonym, začlenených do hesla buď ako súčasť výkladu alebo ako „lexikálnoparadigmatická“ informácia vyčlenených za skratkou syn.; podobnú úlohu tu plnia kvalifikačné opozitá. Každá z týchto „inovácií“ predstavuje či prináša celý okruh doplnkových problémov, s ktorými sa autori hesiel priebežne musia vyrovnávať.

Aj pri letmom nazretí do SSSJ možno pri sledovaných adjektívach v porovnaní s doterajším spracovaním vidieť, koľko explicitných informácií sa v novej podobe hesla objavuje (a z hľadiska tvorby slovníka – koľko „investovanej práce“ si za týmito adjektívnymi heslami možno predstaviť)⁴.

² Rámčovo o koncepcii SSSJ aj v tomto smere pozri napr. Buzássyová, 2001.

³ V celom texte tu ide o adjektíva s formantmi širokého vzťahu (-ný, -ový, -ský a internacionálne formanty), s potenciálnym či primárnym vzťahovým významom, ktorých slovotvorná štruktúra informáciu o vzťahovosti/kvalifikačnosti konkrétnej lexémy nenesie, no ktorých význam, resp. niektorý z významov, je často kvalifikačný (porov. Nábělková, 1993b); širokej skupiny desubstantívnych adjektív odvodených špecializovanými kvalifikačnými formantmi sa v tomto príspevku nedotýkam.

Ako vstupný príklad spracovania v SSSJ v porovnaní s KSSJ použijeme adjektívum *altruistický*:

KSSJ

altruizmus -mu m. nezištný spôsob zmýšľania a konania v prospech iných, op. egoizmus;

altruista -u m. kto dbá na prospech iných, op. egoista;

altruistka -y -tiiek ž.;

altruistický príd.: *a-é city*;

altruisticky prísł.

SSSJ

altruistický [-t-] -ká -ké 2. st. -kejší príd. ▶ obetujúci osobné záujmy pre blaho iných, konajúci nezištno; typický pre altruistu; svedčiaci o altruizme; op. egoistický, sebecký: *a. nadšenec*; *a. projekt*; *a. postoj*; *altruistické správanie, konanie, zmýšľanie*; *najaltruistickejšia bytosť na svete*; *Vojny sa nikdy nevedú z altruistických dôvodov*. [Slo 2003]

Vystupujú pri ňom všetky otázky, na ktoré sa chcem ďalej podrobnejšie sústreďiť. V KSSJ sa o prídavnom mene okrem primárnej informácie, že existuje, jeho pozíciou v slovníkovom hniezde naznačuje, že je súvzťažné na jednej strane so substantívami *altruizmus*, *altruista*, *altruistka* (a možno ho na základe tohto spracovania vnímať ako adjektívum „vzťahujúce sa“ k týmto podstatným menám, čím sa ale jeho význam primerane nevystihuje), na druhej strane súvisí s adverbium *altruisticky*. Uloženie adjektíva v „hniezdovom hesle“ teda pozíčne naznačuje motivačné vzťahy, na ktoré pri nehniezdovaní treba explicitne poukázať. Na druhej strane sa práve pri adjektíve *altruistický* (a mnohých ďalších) ukazuje aj spomenutá potenciálna „zradnosť“ hniezdového spracovania z hľadiska sprostredkovania významu – keďže pri adjektívach takto prihniezdovaných bez výkladu sémantiky bežne ide o vzťahové prídavné mená, porov. napr. zložením analogické hniezdo pri heslovom slove *bibliografia*

KSSJ

bibliografia -ie ž. **1.** odb. zaznamenávanie vydaných prác **2.** zoznam týchto prác: *osobná b.*, *b. slovenského písomníctva*;

bibliograf -a mn. -i m. kto sa zaoberá bibliografiou;

bibliografka -y -fiek ž.;

⁴ Na porovnanie budem priebežne uvádzať súvzťažné heslá z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ) ako najrozšírenejšej a aktuálnej lexikografickej príručky, pravda, s vedomím, že ide o „žánrovo“ iný typ slovníka; typovo bližší (hoci v sledovaných bodoch koncepcie odlišný) je viacväzbový Slovník slovenského jazyka (SSJ). Pokiaľ ide o hniezdovanie/nehniezdovanie, ako samostatné heslá sú desubstantívne adjektíva tradične aj novo spracúvané v slovníkoch cudzích slov (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1983; Šaling – Ivanová-Šalingová – Maníková, 2000; prevažne so štruktúrnym výkladom Slovník cudzích slov, 2005). Systematickým porovnávaním so všetkými slovníkmi by sa však text príspevku neúnosne rozrástol.

bibliografický příd.: *b-é údaje*;

bibliograficky přísl.

Spracovanie adjektíva *bibliografický* v SSSJ ukazuje spôsob zachytenia jeho vzťahového významu pomocou vzťahovej (motivačnej, slovotvornej) parafrázy, kde sa polymotivačnosť explicitne zaznamenáva odkazom k dvom motivantom, pričom v porovnaní s KSSJ život slova dokladá podstatne širší rozsiahlejší výber dokladových spojení rozličného typu:

SSSJ

bibliografický -ká -ké příd. ▶ súvisiaci s bibliografiou, s bibliografom: *b. údaj, záznam, súpis; bibliografické výpisky, informácie; bibliografická činnosť; cudzojazyčné bibliografické jednotky; bibliografické katalógy, príručky; b. prehľad jazykovedných výskumov; bibliografická citácia, kniha, databáza; b. slovník obsahujúci životopisné údaje a bibliografické práce osôb, ktoré majú nejaký spoločný znak; b. ústav* inštitúcia, ktorá sa zaoberá bibliografickou činnosťou spravidla určitého špeciálneho zamerania

Pri slovách ako *altruistický* stojí lexikograf pred úlohou zachytiť okrem polymotivačnosti aj kvalifikačný význam. V KSSJ môže používateľ slovníka kvalifikačný význam tohto slova len predvídať na základe axiologického/hodnotiaceho charakteru substantíva *altruizmus*, ku ktorému je prihniezdované. V SSSJ ho naznačuje už v rámci gramatických informácií údaj o stupňovateľnosti (2. st. *-kejší*) a vo výkladovej časti lexikálna parafráza (,obetujúci osobné záujmy pre blaho iných, konajúci nezištne‘), „kvalifikačný typ“ motivačnej parafrázy (,typický pre altruistu; svedčiaci o altruizme‘) aj prítomnosť kvalifikačných opozít (,egoistický, sebecký‘). Spolu s dokladovým materiálom tak dostávame relatívne plastické zachytenie systémových vzťahov, významu a fungovania adjektíva.

Ako vidno z príkladu, koncentrujú sa lexikografické úlohy, na ktoré sa tu chcem sústrediť, nezriedka aj v jednom adjektívnom hesle. Pokúsim sa však na ne nazrieť v istej postupnosti. Cieľom príspevku je popri rámcovom predstavení lexikografického spracovania „sémanticky zložitejších“ desubstantívnych adjektív na báze postupov vyplývajúcich z prijatej koncepcie SSSJ aj pristavenie sa pri niektorých konkrétnych špecifických riešeniach a problémových situáciách, závažných z hľadiska ďalšieho koncipovania adjektívnych hesiel, a stručne aj pri tom, čo sa nám v prvom zväzku pri realizácii koncepcie nie vždy podarilo naplniť.

Polymotivačnosť adjektív

Pri rozličných prídavných menách sa v SSSJ popri základnej stratégii výkladu nehniedzdaného vzťahového adjektíva (porov. príspevok A. Jarošovej v tomto zborníku) stretávame aj s riešením problematiky zachytenia viacnásobnej motivácie. O polymotivačnosti odvodených adjektív bolo už mnohé základné a zásadné

napísané (v česko-slovenskom kontexte porov. napr. adjektívnu slovotvorbu v Mluvnici češtiny 1., 1986; adjektíva s príponou *-telský* u J. Horeckého, 1964; adjektívne štúdie L. Ďuroviča Otnositelnoje prilagatelnoje v slavjanskich jazykach, 1972, Slavjanskoje prilagatelnoje i imennaja gruppa, 1978, novo publikované v 2004; polymotivačnosť adjektív ako dôsledok prekonávania adjektívnych obmedzení v Dynamike slovnej zásoby slovenčiny, 1989; aj Nábělková, 1993b; adjektívnu slovotvorbu u J. Furdíka, 2004; polymotivačnosť českých adjektívnych neologizmov u J. Světlej, 2005), predsa však ide vzhľadom na potreby lexikografickej aplikácie vo výkladovom slovníku pri rozličných typoch adjektív o dosiaľ teoreticky nie komplexne spracovanú tému. Porovnanie polymotivačných adjektív v SSSJ s ich doterajším hniezdovaným spracovaním ukazuje napr. aj to, čo sa z polymotivačných vzťahov ukazovalo aj pri hniezdomaní, a čo sa v SSSJ objavuje inak, či vôbec – novo. Pri motivačných parafrázach slúžiacich na explikáciu motivačných vzťahov sa okrem otázky počtu a typu motivantov vynára aj nie celkom triviálna otázka ich podoby (čísla a rodu).

Gramatické číslo a rod motivanta vo výkladovej parafráze

Pokiaľ ide o číslo, v SSSJ sa rámcovo v motivačných parafrázach uplatnil postup s využitím singulárových podôb motivanta – ide o uplatnenie základných, „slovníkových“ podôb motivujúcich slov (*ateliérový, ateliérny* – súvisiaci s ateliérom; realizovaný v ateliéri; charakteristický pre ateliér⁵; *búrlivácky*⁶) – príznačný pre búrliváka, nespokojenca, rebela; *činoherný* – súvisiaci s činohrou, činohercom). Predsa sa však najmä pri adjektívach odvodených od pomenovaní osôb, často pri zachytení kvalifikačných významov pomocou kvalifikačných parafráz (charakteristický, príznačný pre, vlastný...) miestami do výkladu „prirodzene presadili“ aj plurálové podoby motivantov. Formuláciu tejto prirodzenosti možno nájsť napr. u J. Kuchařa v Mluvnici češtiny (1., 1986), keď o adjektívach od pomenovaní osôb hovorí: „Přirozenou základnou adjektiv na *-sk(y)* je plurálová podoba substantiv: k *přítel* je *přítelův*, ale druhově vztahově *přátelský* je od plurálového tvaru *přátelé*; srov. i *rodičovský* (od *rodiče*), *manželský* (od *manžele*)“ (s. 363). V SSSJ sa v tomto smere plurálové podoby systematicky uplatňujú pri polymotivačných adjektívach, kde jedným z motivantov je etnické alebo obyvateľské meno (*bretónsky* – súvisiaci s Bretónskom, Bretóncami; *baškirský* – súvisiaci s Baškirkom, s Baškirmi; *čerkeský* – súvisiaci s Čerkesmi; *cejlónsky* – súvisiaci s Cejlónom, Cejlónčanmi; *bangkokský* – súvisiaci s Bangkokom, s Bangkočanmi; *denverský* – súvisiaci s Denverom, Denverčanmi; *edinburský* – súvisiaci s mestom Edinburgh, s Edinburčan-

⁵ Z priestorových dôvodov neuvádzam celé „autentické“ heslá, ale len príslušné parafrázy.

⁶ Indexy pri niektorých adjektívach naznačujú ich slovnodruhovú homonymiu s príslovkami, ktorá vzniká na báze rytmického krátenia. Vyskytujú sa prirodzene aj iné typy homonymie.

mi). Objavujú sa však aj inde – ďalšou vyčleniteľnou skupinou sú adjektíva od pomenovaní príslušníkov cirkevných rádov, reholí; tu je plurálová podoba substantíva (zväčša) jediným motivantom: *baziliánsky* – súvisiaci s baziliánmi; *celestínsky* – súvisiaci s celestínmi; *bernardínsky* – súvisiaci s bernardínmi¹, členmi katolíckej mníšskej rehole; *františkánsky* – súvisiaci s františkánmi; vzťahujúci sa na františkánov; vlastný františkánom; *cisterciánsky* – súvisiaci s cisterciánmi, s cistercitmi. Ďalšie využitia plurálu sú skôr nesystematické (v analogických prípadoch v parafrázach stretávame substantívum v singulári), ich prítomnosť však ukazuje, že ide vo všeobecnosti o jednu z oblastí, ktoré bude zrejme treba v práci na ďalších dieloch slovníka doriešiť. Ide o prípady ako:

burlacký – súvisiaci s burlakmi, nádenníkmi v cárskom Rusku; patriaci burlakom

dedičský – vzťahujúci sa na dedičov, na dedičstvo; vyplývajúci z práva dediť; súvisiaci s administratívnym konaním spojeným s dedením

čundrácky¹ slang. – vzťahujúci sa na čunder, výlet do prírody; vzťahujúci na čundrákov, tulácky, tramský

četskársky hovor. – pripravený četkármi; vzťahujúci sa na pracovníkov četky

explorátorský – vzťahujúci sa na explorátorov; súvisiaci s exploračiou, zisťovaním.

Ďalším typom spracovania z hľadiska čísla motivantov sú heslá, kde sa singulár aj plurál objavujú spolu, či už vedľa seba v jednej parafráze, alebo v rozličných za sebou nasledujúcich parafrázach: *belošský* – súvisiaci s belochom, s belochmi; *černošský* – súvisiaci s černochoom, s černochoommi; *drobnochovateľský* – súvisiaci s drobnochovateľstvom, s drobnochovateľom; určený pre drobnochovateľov; *cyklistický* – súvisiaci s cyklistikou, s cyklistom; určený cyklistom; *debutantský* – ktorý predstavuje prvé verejné vystúpenie al. vydanie diela začínajúceho umelca, športovca a pod.; vzťahujúci sa na debutanta, debutantov; typický pre debutanta; *filmársky*¹ – súvisiaci s filmárom; uskutočňovaný filmármi; vlastný filmárom.

Toto riešenie sa sporadicky objavuje, keď sa spracúva (viac či menej zreteľne zachytený) kvalifikačný význam adjektíva: *bedársky* – vzťahujúci sa na bedára; vlastný bedárom; syn. biedny, chudobný; *bohémsky*¹ – vzťahujúci sa na bohéma, nekonvenčne žijúceho človeka, obyč. umelca 2. 2. st. *-kejší* charakteristický pre bohéma, bohémov; taký, ako bohém, nekonvenčný, netradičný.

V porovnaní s plurálovou podobou motivanta sú menej časté prípady, keď sa v parafráze objavuje motivant v ženskom rode. Pravda, mám na mysli prípady, keď ide o ženský rod pri prechýlených substantívnych motivantoch, nie pri iných prírodných menách od feminín ako *ženský*, *sesterský*, *gazdinský*, *bábikovsky* či *horský*, *riečny*, *knižný*. Pri adjektívach od pomenovaní osôb vstupuje pri existencii prechýlených podôb do ich sémantiky aj motivačný vzťah k feminínam – tento typ motivácie sa pri hniezdovaní znázorňuje pozíčne, porov. napr.

KSSJ

atlét -a m. športovec pestujúci atletiku;

atlétka -y -tok ž.;

atletický príd.: *a-é preteky*;

atleticky prisl.

Pri výklade významu nehniedzovaného adjektíva sa motivácia feminínom spravidla explicitne nezachytáva. Predsa však v prípadoch, kde je z hľadiska fungovania prídavných mien vzťah k ženskému rodu komunikačne dominantný, stretávame v SSSJ v motivačnej parafráze aj (či prednostne) feminína:

bakchantský – 1. týkajúci sa bakchanálií 2. súvisiaci s bakchantmi, s bakchantkami; charakteristický pre bakchantov, pre bakchantky

bosorácky – vzťahujúci sa na bosorku, na bosoráka, na bosorovanie; príznačný pre bosorku, pre bosoráka; syn. čarodejnicky, strigônsky

čarodejnicky¹ – súvisiaci s čarodejníkom, s čarodejnicou, s čarodejníctvom, s čarovaním; používaný pri čarovaní

dojičský – súvisiaci s dojičom, s dojičkou

feministický – 1. hlásajúci, propagujúci feminizmus; súvisiaci s feminizmom, s feministkou, s feministom 2. majúci ženský ráz.

Feminína sa v motivačnej parafráze objavili aj pri niektorých z adjektív, kde sa systematicky využívajú plurálové podoby motivantov – pri adjektívach od pomenovaní členov/členiek mníšskych rádov, reholí: *benediktínsky* – súvisiaci s benediktínmi, s benediktínkami, členmi, členkami mníšskej rehole; *dominikánsky*¹ – súvisiaci s dominikánmi, dominikánkami¹; vlastný dominikánom, dominikánkam¹. To, že sa nevyužívajú systematicky (porov. ich neprítomnosť v parafrázach adjektív uvedených vyššie), by sme rámcovo mohli pripísať skutočnosti, že nie vo všetkých prípadoch existujú popri mužských aj ženské rehole – no už zachytenie (prihniedzovanie) prechýlených ženských podôb v slovníku aj v prípadoch, kde ako motivant pri výklade adjektíva nevystupujú (*bazilián, baziliánka; cistercián, cisterciánka* a i.), naznačuje v tomto prípade istú neodvôdnenú nesystematickosť spracovania v rámci typizovateľnej skupiny.

Podoby motivantov v motivačnej parafráze predstavujú jednu sféru, kde možno na základe podrobnej analýzy prvého zväzku slovníka prijať „dodatkové“ rozhodnutia usmerňujúce ďalšie koncipovanie.

Polymotivačné adjektíva v SSSJ

Polymotivačnosť sa v SSSJ pri niektorých typoch adjektív zachytáva pomocou motivačných parafráz viac-menej systematicky – ide o súbežné motivačné vzťahy

k pomenovaniu osoby a spoločenského odboru, odvetvia činnosti, vedeckého, umeleckého smeru alebo hnutia, stavov a i., napr.:

autistický – súvisiaci s autizmom, s autistom; postihnutý autizmom; charakteristický pre autistu

bankársky – súvisiaci s bankárom¹, s bankárstvom¹, podnikaním vo finančných inštitúciách

behavioristický – súvisiaci s behaviorizmom, s behavioristom; založený na behaviorizme

bohemistický – súvisiaci s bohemistikou, s bohemistom

cestársky – súvisiaci s cestárom, s cestárstvom; určený cestárovi, cestárom

časnícky – súvisiaci s čašníkom, s čašníctvom; typický pre čašníka

dadaistický – súvisiaci s dadaizmom; príznačný pre dadaizmus; charakteristický pre dadaistu

dejepisecský – súvisiaci s dejepiscom, s dejepisectvom

deistický – súvisiaci s deizmom, s deistom; hlásajúci deizmus; pôsobiaci v duchu deizmu

drevársky – súvisiaci s drevárom, s drevárstvom

drobnochovateľský – súvisiaci s drobnochovateľstvom, s drobnochovateľom; určený pre drobnochovateľov

fotoamatérsky – súvisiaci s fotoamatérom, s fotoamatérstvom

funkcionársky¹ – súvisiaci s funkcionárom, s funkcionárstvom; charakteristický pre funkcionára

germanistický – súvisiaci s germanistikou, s germanistom

germanofilský – obdivujúci, uznávajúci všetko, čo súvisí s Nemcami, s Nemeckom; súvisiaci s germanofilstvom, s germanofilom

geodetický – súvisiaci s geodéziou, s geodetom

gastarberský – súvisiaci s gastarbeiterstvom, s gastarbeiterom

grafologický – súvisiaci s grafológiou, s grafológom; určený, zistený metódami grafológie.

Pri mnohých z nich sa v rámci vejára motivačných parafráz naznačuje pomocou kvalifikačných parafráz (typický, charakteristický pre...) popri vzťahových aj existencia kvalifikačných významov (významových odtienkov).

Z hľadiska ne/zachytenej polymotivačnosti by som sa chcela pristať pri istej miere (vedomej) nesystematickosti (porov. A. Jarošová v tomto zborníku), ktorá sa objavuje pri spracovaní niektorých analogických prídavných mien, napr. *byzantologický* – *egyptologický*:

byzantologický – súvisiaci s byzantológiou, byzantológom

egyptologický – súvisiaci s egyptológiou.

Ak aj v takýchto prípadoch možno počítať s dominantnou motiváciou odborom činnosti (tak napr. aj Mluvnice češtiny 1., 1986, s. 364–365), a ak aj pri „expertskom“ posudzovaní boli v niektorých prípadoch vznesené námietky voči uvádzaniu osôb ako motivantov v skoncipovaných heslách (akože boli), nazdávam sa preda, že je odôvodnené v motivačných parafrázach týchto adjektív osoby uvádzať (napr. *egyptologické stany* nie sú „stany egyptológie“, ale „stany egyptológov“; pravda, takéto spojenie v hesle *egyptologický* nie je⁷).

Pri porovnaní uvedených príkladov so spracovaním v KSSJ vidno, že niektoré zo zachytených motivačných vzťahov adjektív v SSSJ možno v KSSJ odčítať z hniezdovania v rámci konkrétnych spracovaných hesiel (bohémistika, bohémista, bohémistka, bohémistický; drevárstvo, drevár, drevársky; geodézia, geodet, geodetka, geodetický), v mnohých prípadoch však vzhľadom na typ slovníka niektorý z členov lexikálno-slovotvorného hniezda, prípadne viaceré alebo vôbec žiadne, neboli v KSSJ zachytené.

S polymotivačnosťou adjektív sa v SSSJ stretávame aj pri, zväčša príznakových (hovorových, slangových), derivátoch odvodených od skratkových pomenovaní:

čedokársky – súvisiaci s čedokárom, s cestovnou kanceláriou Čedok

esenbácky hovor. – (prv) vzťahujúci sa na esenbé, na esenbáka; charakteristický pre esenbákov, policajtský

esesácky hovor. – súvisiaci s eses², s ozbrojenou organizáciou nacistickej strany, súvisiaci s esesákom; charakteristický pre esesákov; syn. esesmanský

eštabácky hovor. **1.** vzťahujúci sa na Štátnu bezpečnosť, na eštabákov **2.** založený na prenasledovaní, obviňovaní z protištátnej činnosti; charakteristický pre Štátnu bezpečnosť al. pre jej príslušníkov.

Je prirodzené, že zachytenie slovotvorných/motivačných vzťahov – a tým obraz o slovotvornej paradigmaticke aj sémantike adjektívneho derivátu – sa v konkrétnom slovníku (implicitne či explicitne) odvíja od „bohatosti“ zachytených súvzťažných slov. Polymotivačnosť adjektíva v SSSJ pritom nezriedka presahuje vzťahy, ktoré sú (napr. v KSSJ) pri hniezdovaní zachytené v rámci jedného heslového hniezda.

Jeden z typov polymotivačnosti (v teoretických prácach bežne neuvádzaný) sa v SSSJ objavuje pri adjektívach motivačne súvzťažných s metódami vyšetrovania či výskumov a prístrojmi, pomocou ktorých sa uskutočňujú:

bronchoskopický – súvisiaci s bronchoskopiou; vykonávaný bronchoskopom

cytoskopický – súvisiaci s cytoskopiou, vykonávaný cytoskopom

fotometrický – súvisiaci s fotometriou, s fotometrom

⁷ Pri spracovaní adjektív je vôbec dôležité neobmedzovať výklad len na uvádzanú („výberovú“) exemplifikáciu, ale podávať v ňom obraz reálneho širokého fungovania adjektíva – opak by sa mohol stať (v porovnaní so „sémanticky neexplicitným“ spracovaním pri hniezdovaní) negatívnym dôsledkom prijatej koncepcie výkladu preda len sémanticky mobilného prídavného mena.

gastroskopický – súvisiaci s gastroskopiou, vykonávaný gastroskopom

elektroencefalografický – súvisiaci s elektroencefalografiou, s elektroencefalografom

ergometrický – súvisiaci s ergometriou, s ergometrom

fonografický – súvisiaci s fonografiou, s fonografom; urobený pomocou fonografu

dozimetrický – súvisiaci s dozimetriou, s dozimetrom.

Viacnásobná motivácia sa objavuje pri už spomínaných prídavných menách súvzťažných s pomenovaniami kontinentov, štátov, miest a etnických a obyvateľských mien. V prípade, že ide o etniká, pri ktorých existujú aj pomenovania jazykov, zachytáva sa pri prídavnom mene aj motivačný vzťah k jazyku – ak vezmeme napr. spojenie *gruzínske vokály*, nejde o ‚vokály Gruzínska‘ ani o ‚vokály Gruzíncov‘, ale o ‚vokály gruzínčiny‘ – iné/„vlastné“ adjektívne deriváty od pomenovaní jazykov (*gruzínčinový, *bieloruštinový, *fínčinový) neexistujú:

bieloruský – súvisiaci s Bieloruskom, Bielorusmi, bieloruštinou

gruzínsky¹ – **1.** súvisiaci s Gruzínskom, s Gruzíncami **2.** týkajúci sa gruzínčiny

čečenský – **1.** súvisiaci s Čečenskom, Čečenmi **2.** týkajúci sa čečenčiny

fidžijský – **1.** súvisiaci s Fidži, Fidžijčanmi **2.** týkajúci sa fidžijčiny

fínsky¹ – **1.** súvisiaci s Fínskom, s Fínmi; nachádzajúci sa vo Fínsku, pri Fínsku **2.** týkajúci sa fínčiny.

Ide o typ polymotivačnosti, ktorý pri hniezdovaní ostáva zastretý – pomenovania jazykov majú pri tomto type spracovania vlastné heslá bez adjektívneho derivátu. V tejto sfére sa v SSSJ objavuje istá nesystematickosť spracovania, jednak v mnohých heslách chýba práve zachytenie motivačného vzťahu k jazyku (nezriedka isteže opodstatnené – ak súvzťažne pomenovaný jazyk nejestvuje; inokedy však v slovníku vskutku chýba), v iných prípadoch, napr. pri adjektívach motivovaných názvami miest aj obyvateľskými menami často chýba motivačná parafráza s obyvateľským menom: *berlínsky* – súvisiaci s Berlínom (s Berlínčanmi chýba); *dublinský* – súvisiaci s Dublinom (s Dublinčanmi chýba) a i.

V SSSJ sa zachytáva aj polymotivačnosť adjektív s dejovým základom, pričom ide o adjektíva viacerých slovotvorných typov, nielen o adjektíva na *-tel'ský*, pri ktorých sa na paralelnú motiváciu činiteľským menom a dejovým menom (či už dejovým substantívom alebo slovesným podstatným menom, ktoré v princípe predstavuje koniec derivačného radu bez vlastného adjektívneho derivátu) v literatúre upozorňovalo. Ako motivanty tu do hry nezriedka vstupujú aj abstraktá na *-stvo*:

budovateľský – súvisiaci s budovateľom, budovaním

bádatelský – **1.** súvisiaci s vedeckým bádáním, s vedeckým výskumom; vykonávaný, dosahovaný bádateľom; syn. výskumnícky, vedecký **2.** majúci vlast-

nosti bádatela; charakteristický pre neho; svedčiaci o vedeckom výskume, o práci bádatela, výskumníka

darcovský – 1. súvisiaci s darcom, darovaním 2. lek. vzťahujúci sa na darcu, darcovstvo (obyč. krvi al. orgánov)

dedičský – vzťahujúci sa na dedičov, na dedičstvo; vyplývajúci z práva dediť; súvisiaci s administratívnym konaním spojeným s dedením

čitateľský – súvisiaci s čitateľom, s čítaním kníh

delostrelecký – súvisiaci s delostreľbou, s delostrelcom

explorátorský – vzťahujúci sa na explorátorov; súvisiaci s exploračiou, zisťovaním

čachrársky¹ pejor. – príznačný pre čachrára, pre čachrovanie; založený na čachrovaní, pokútny, kšeftársky, šmelinársky

čundrácky¹ slang. – vzťahujúci sa na čunder, výlet do prírody; vzťahujúci na čundrákov, tulácky, tramský; patriaci čundrákom

autostopársky – súvisiaci s autostopom, autostopárom.

Špecifickú skupinu predstavujú „športové“ adjektíva, pri ktorých skoro pravidelne v komunikácii koexistuje motivačný vzťah k pomenovaniu športovcov aj k športu, či už zo slovotvornej štruktúry slova presvitajú obidva motivanty, či len jeden alebo druhý z nich (pomenovania športov sú pritom nezriedka lexikalizované spojenia):

alpinistický – súvisiaci s alpinizmom, s alpinistom; charakteristický pre klasické (alpské) horolezectvo

cyklistický – súvisiaci s cyklistikou, s cyklistom; určený cyklistom

cykloturistický – súvisiaci s cykloturistikou, s cykloturistom

bežkársky – súvisiaci s bežkárstvom, s bežkárom; určený na beh na lyžiach, pre bežkára

bežecký – súvisiaci s behom, športovou disciplínou, s bežcom; určený na beh, pre bežca

dialkarský, dialkársky – súvisiaci so skokom do dialky, s dialkarom; určený pre dialkara

dráharský, dráhársky – súvisiaci s dráharom, s dráhovou cyklistikou

guliarsky – súvisiaci s atletickou disciplínou vrh guľou, s guliárom; určený na vrh guľou, pre guliara; charakteristický pre guliara

gymnastický – súvisiaci s gymnastikou, s gymnastom; používaný pri gymnastike, pri cvičení.

Aj pri spracovaní týchto prídavných mien sa objavujú kvalifikačné motivačné parafrázy naznačujúce rozvíjanie kvalifikačných významov, spracované buď ako

samostatné významy (*atletický*) alebo ako významové odtienky doložené niektorými z exemplifikačných spojení (*džudistický – džudistické chvaty*):

SSSJ

atletický -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s atletikou, s atlétom: *atletické súťaže, disciplíny; a. štadión; atletická dráha; atletické podujatie; a. klub, oddiel; a. tréner; atletická federácia, asociácia*

2. 2. st. -kejší ▶ charakteristický pre atletiku, pre atléta: *mladý muž atletickej postavy; pôvabná žena atletického výzoru; a. typ človek s veľkou, silnou kostrou a svalstvom, širokými ramenami a hrudníkom a úzkymi bokmi*

džudistický -ká -ké príd. ▶ súvisiaci s džudom, s džudistom; určený na džudo, pre džudistu; charakteristický pre džudistu: *dž. oddiel; džudistická súťaž; dž. úbor; džudistická žinenka; džudistické chvaty; Francúzsko je džudistická veľmoc.* [Pc 1999]

Fungovanie športových prídavných mien (a následne aj ich slovníkové spracovanie) ukazuje často nie jedno-jednoznačné vzťahy v rámci slovotvorných hniezd (vyskytujúce sa aj pri iných typoch prídavných mien). Niekedy prídavné meno funguje ako polymotivačné napriek tomu, že z čisto formálne-deriváčného hľadiska existujú deriváty k pomenovaniu športu aj športovca (napr. *futbal – futbalový, futbalista – futbalistický*). Ako polymotivačné tu funguje adjektívum *futbalový*; funkčné zaťaženie oboch adjektív je rozdielne – *futbalistický* je zriedkavé a adjektívum *futbalový* bežne pokrýva všetky (aj jeho) relevantné kontexty. Vzhľadom na to, že SSSJ nezachytáva frekvenčné charakteristiky, nie je veľká funkčná disproporcia oboch adjektív, pokiaľ ide o ich reálne textové vyjadrovanie vzťahu k futbalistovi, zo spracovania zrejme⁸, predsa však sa v zachytení polymotivačnosti adjektíva *futbalový* pomer síl odráža aspoň rámcovo:

SSSJ

futbalistický -ká -ké príd. ▶ súvisiaci s futbalistom; typický pre futbalistu: *futbalistické maniere; f. sen hlavného hrdinu; Doma som si vyhladal staré otcove futbalistické fotografie.* [Inet 2002]

futbalový -vá -vé príd. **1.** ▶ súvisiaci s futbalom; určený na futbal, pre futbalistu; slúžiaci futbalu: *f. hráč, brankár, tréner, funkcionár; f. divák, fanúšik; futbalová jedenástka, reprezentácia; f. zväz; f. štadión, dres; futbalová brána, lopta; futbalová remíza; slovenská futbalová liga; futbalová kvalifikácia; f. zážitok; písať f. zápas; sledovať f. turnaj; Bratislava mala včera futbalový sviatok.* [Vč 1978]

2. 2. st. -vejší ▶ charakteristický pre futbal, pre futbalistu; taký ako u futbalistu: *f. fanatizmus; f. prístup; vynikajúca futbalová atmosféra; súper bol futbalovejší hral lepší futbal; najfutbalovejšia krajina sveta Brazília.*⁹

⁸ Zreteľne sa však ukazuje v textoch a ukázala sa aj pri anketovom prieskume spätosti prídavných mien (Nábělková, 1991, 1993a).

Prínos tohto spracovania k zachyteniu skutočného života adjektíva *futbalový* vystúpi v porovnaní s jeho obrazom v KSSJ, kde ako polymotivačné (keď vezme-me do úvahy poradie prihniezdovaných slov) spracované nie je:

KSSJ

futbal -u m. **1.** kolektívna šport. hra, pri kt. sa kope lopta na dosiahnutie gólu:
hrať f. 2. hovor. lopta použ. pri tejto hre;

futbalový príd.: *f. zápas, rozhodca;*

futbalista -u m. kto hrá futbal;

futbalistka -y -tiel ž.

V načrtnutom prehľade som sa nesústredovala na ďalšie otázky súvisiace so spracovaním polymotivačnosti nehniezdovaných desubstantívnych adjektív, no už aj z uvádzaných príkladov sa ukazuje, že v niektorých prípadoch sa viacnásobná motivácia v spracovaní ukladá do jedného významu, kým inde do samostatných významov, čo niekde nachádza oporu vo fungovaní adjektíva, inde možno skôr uvažovať o rozdielnom autorskom prístupe k spracovaniu konkrétnych hesiel. Pri mnohých adjektívach, kde by sme zachytenie polymotivačnosti očakávali, niektorý z motivantov vo výklade uvedený nie je. Pri spracúvaní polymotivačných adjektív v SSSJ v ďalšom koncipovaní možno ďalej rozvíjať postupy uplatnené v prvom zväzku slovníka.

Kvalifikačnosť desubstantívnych adjektív v SSSJ

Kvalifikačnosť významu pri desubstantívnych vzťahových adjektívach predstavuje z hľadiska lexikografického spracovania v SSSJ problematiku náročnú z viacerých hľadísk. V porovnaní so vzťahovým významom, zachytiteľným spravidla pomocou typizovaných všeobecných a/alebo konkretizovaných vzťahových (motivačných) parafráz, je výklad kvalifikačného významu náročnejší jednak tým, že sa pri ňom zväčša kombinujú lexikálne a motivačné parafrázy a využívajú/zachytávajú sa synonymické a antonymické vzťahy, jednak prijatá koncepcia predpisuje zachytávanie druhého stupňa (pravda, v doložených prípadoch – a pritom stupňované tvary často v dostupnom materiáli nie sú doložené). Kvalifikačný význam pritom v sémantickej štruktúre slova nezriedka koexistuje so vzťahovým, pričom

⁹ Prídavné meno *futbalový* som vybrala do názvu príspevku vzhľadom na to, že „reprezentuje“ viaceré sledované otázky, ale aj preto, že som chcela upozorniť na nedostatok v jeho spracovaní v SSSJ – hoci sa vo výklade zachytáva aj jeho kvalifikačný význam, v slovníku sa neuvádza druhý stupeň, ktorý je v športových textoch veľmi frekventovaný. Pri konfrontácii publikovanej podoby hesla s jeho elektronickou podobou v texte slovníka, ktorý som mala k dispozícii, som však s prekvapením zistila, že v pôvodne skoncipovanej podobe druhý stupeň zachytený bol, ako ho tu aj uvádzam, a nedopatrením sa musel stratiť pri editovaní textu (podobne aj pri adjektívach *funkčný, frajerský*, možno aj inde – čo je naozaj škoda). Naopak niekde bol druhý stupeň vhodne doplnený (napr. pri 2., kvalifikačnom význame adjektíva *byrokratický*).

miera vykryštalizovanosti, lexikalizovanosti kvalifikačného významu je pri rozličných adjektívach rozdielna.

Úlohou lexikografa je teda v prvom rade určiť na základe fungovania adjektíva, či – a kde sa uplatňuje ako kvalifikačné. Aj „jednoduchá“ sémantická analýza prídavného mena mimo kontextu či v jeho typických alebo aj menej bežných spojeniach so substantívami ukáže, či pri lexikografickom výklade obstojí čisto vzťahová parafráza, alebo či vzťahový spôsob výkladu (v konkrétnom použití) nie je v súlade so sémantikou konkrétneho prídavného mena. Na základe analýzy bohatého materiálu sa tak mnohé desubstantívne adjektíva v SSSJ novo spracúvajú ako kvalifikačné alebo vzťahovo-kvalifikačné. Ak boli pri spracovaní v KSSJ a v SSJ kvalifikačné prídavné mená rámcovo vybavené výkladom, pre mnohé, ako som už spomínala v úvode, to neplatí – bez výkladu sa prihniedzúvali k heslovému slovu. Uvedme ešte ďalší príklad:

KSSJ

alibizmus -mu m. pejor. konanie s úsilím neniesť za nič zodpovednosť;

alibista -u m. kto sa uchýľuje k alibizmu;

alibistický príd.: *a. postoj*;

alibisticky prísł.: *konať a.*

SSSJ

alibistický [-t-] -ká -ké 2. st. -kejší príd. ▶ vyhýbajúci sa zodpovednosti za správanie, konanie; príznačný pre alibizmus, pre alibistu; syn. opatrnický: *a. riaditeľ*; *a. postoj*; *alibistické reči*; *alibistické správanie*; *článok bol ešte alibistickejší*; *Odpadnú alibistické otázky, kladené len preto, aby reč nestála.*

[LT 1998]; *Najalibistickejšie je odvolávať sa na dobre informované zdroje.*

[NO 2005]

Kým pri adjektíve *alibistický* (podobne ako pri *altruistický*, spomínanom v úvode, a ďalších ako *filantropický*, *babrácky*, *džentlmenský*, *gaunerský* a i.) v takomto spracovaní dostávame obraz jednovýznamového kvalifikačného adjektíva, pri iných je, v opore o ich fungovanie, výsledný obraz členitejší – napr. adjektívum *barbarský*, v KSSJ bez výkladu prihniedzované k substantívu *barbar*, má v SSSJ tri významy, jeden vzťahový a dva kvalifikačné, diferencované spôsobom výkladu aj rozdielnou synonymizáciou:

KSSJ

barbar -a m. **1.** cudzinec u starých Grékov a Rimanov **2.** pejor. nekult., nevedlaný surovec: *sú to b-i, ničia prírodu*;

barbarský príd.: *b-é kmene*; *b-á vojna*;

barbarsky prísł.;

barbarstvo -a s. **1.** *hist.* st. vývoja spoločnosti, v kt. sa začína rozklad rodového zriadenia **2.** *k 2: b. kolonizátorov* **3.** -tiev barbarský skutok: *fašistické b-á*

SSSJ

barbarský -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s barbarmi, príslušníkmi národov žijúcich mimo hraníc antického sveta, negrécky, nerímsky: *barbarské kmene, štáty; naddunajský b. svet; Rímske légie prenikli do barbarského moravsko-slovenského vnútrozemia.* [Slovensko I]; hist. *barbarské ríše* včasnostredoveké

2. 2. st. -*kejší* ▶ majúci vlastnosti al. znaky barbarov, nekultúrnych, nevzdelaných ľudí; syn. nekultivovaný, necivilizovaný: *barbarské zvyky; b. prejav; civilizovaný človek dokáže byť oveľa barbarskejší a krutejší než primitívny domorodec; pren. b. prepych; fascinujúci, barbarský, úžasný rytmus* [D. Kužel]

3. 2. st. -*kejší* pejor. ▶ vyznačujúci sa bezohľadnosťou, hrubosťou, hrubý, násilný, krutý: *b. nálet; barbarské vyčítanie vojska; b. výbuch v centre mesta; najnebezpečnejšie a zároveň najbarbarskejšie zbrane hromadného ničenia* [vč 1984]

V týchto prípadoch sa kvalifikačnosť významu adjektíva odvíja od „kvalifikačnosti“ (hodnotiaceho/axiologického významu, alebo niektorého z významov) základového substantíva, resp. motivujúcich substantív (*alibista/alibizmus, amatér/amaterizmus... byrokrat, diplomat, démon, diktátor, babrák, darebák, frajer*), je teda vlastne už zadaná sémantikou motivanta, ak sa aj v každom použití adjektíva kvalifikačný význam nerealizuje.

Kvalifikačné významy sa však bežne rozvíjajú aj pri adjektívach, ktoré nemajú v základe také zrejme hodnotiace, príp. aj expresívne substantíva – napr. *dievčenský, futbalový, dedinský, aprílový, čítankový*. Výsledok sémantického posunu ku kvalifikačnosti je v takýchto prípadoch na rozdiel od adjektív prvej skupiny v princípe menej určitý a môže byť aj pri konkrétnom adjektíve v rozličných spojeniach vzhľadom na šírku vejára potenciálnych asociácií, na základe ktorých sa rozvíja, rozličný (napr. Nábělková 1993b), pričom mnohé z takýchto textových posunov nenadobúdajú lexikálny/„slovníkový“ status v takej miere, aby boli v slovníku vystihnuté pomocou lexikálnej parafrázy. Textovo prejavene tendencie ku kvalifikačnému významu možno však v slovníku zachytiť (a často sa zachytávajú) aj len s pomocou kvalifikačných motivačných parafráz, či už kvalifikačných parafráz charakteristickej vlastnosti (typický, charakteristický, príznačný pre, vlastný...) alebo, pri similačnom posune, pomocou kvalifikačných parafráz podobnosti (podobný na, pripomínajúci, taký ako...). Pri desubstantívnych adjektívach tohto typu treba rámcovo počítať s tromi typmi významov: vzťahovým a dvoma typovými kvalifikačnými významami, ktoré sa rozvíjajú na základe bežných mechanizmov posunu ku kvalifikačnosti (posun k vyjadreniu charakteristickej vlastnosti a/alebo podobnosti). Vzťahovo-kvalifikačná významová štruktúra adjektíva potenciálne potom vyzerá takto:

dievčenský – **1.** súvisiaci s... **2.** typický, charakteristický, príznačný pre, vlastný...

3. podobný na čo/čomu, pripomínajúci, taký ako...

futbalový – **1.** súvisiaci s... **2.** typický, charakteristický, príznačný pre, vlastný...

3. podobný na...

dedinský – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

aprílový – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

čítankový – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

encyklopedický – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

francúzsky – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

mačací – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

letný – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

profesorský – 1. súvisiaci s... 2. typický, charakteristický pre... 3. podobný na...

Pri výklade sa význam charakteristickej vlastnosti a podobnosti vzhľadom na príbuznosť výsledku sémantického posunu môžu spájať, predsa však v tom a onom prípade existujú v sémantickej štruktúre adjektíva rozdiely vyplývajúce z rozdielneho onomaziologického spoja – spojením (*má krásnu dievčenskú postavu*) môžeme vyjadriť to isté (povedzme „štíhlu, ohybnú, mladistvú“ postavu), či sa textovo vzťahuje k dievčaťu alebo k staršej žene – v druhom prípade však ide o význam podobnosti („ako keby dievčenskú“). V SSSJ stretávame, hoci nie príliš často, uplatnenie vzťahovej aj oboch typov kvalifikačných motivačných parafráz v jednom význame – napr. pri adjektíve *dievčenský* sa stretávajú všetky v rámci jedného (prvého) významu adjektívneho hesla:

dievčenský -ká -ké 2. st. -kejší príd. 1. ▶ súvisiaci s dievčaťom; charakteristický pre dievča; podobný ako u dievčaťa: *dievčenská postava; mäkký d. hlas; nežné dievčenské oči; d. úsmev; dievčenská nesmelosť; d. spevácky, tanečný súbor; zachovať si dievčenskú postavu; vychutnávať sladkosť dievčenských úst* [P. Andruška]; *Pamätáš si na tie prebdené noci v internáte? Nech žijú naivné dievčenské sny.* [V. Švenková]; *Do našej školy chodieval ešte mladý kňaz. Mal peknú dievčenskú tvár a vždy sa usmieval.* [L. Ondrejov]

V SSSJ sa, najmä pri adjektívach s nie celkom zreteľne vykryštalizovaným kvalifikačným významom a bez doloženej stupňovanosti, kvalifikačná parafráza charakteristickej vlastnosti často takto pričleňuje k vzťahovému výkladu ako jedna z parafráz na viac významov nečleneného hesla – porov. napr. niektoré z adjektív spomínaných už pri polymotivačnosti, a prirodzene aj iné (v takýchto prípadoch je vhodné, keď sa exemplifikačné spojenia s kvalifikačnými konkrétnosťami adjektív systematicky uvádzajú až po vzťahových; v slovníku to celkom vždy tak nie je, porov. napr. adjektívum *funkcionársky*):

džudistický -ká -ké príd. ▶ súvisiaci s džudom, s džudistom; určený na džudo, pre džudistu; charakteristický pre džudistu: *dž. oddiel; džudistická súťaž; dž. úbor; džudistická žienka; džudistické chvaty; Francúzsko je džudistická veľmoc.* [Pc 1999]

gulášový, gulášový -vá -vé príd. ► súvisiaci s gulášom, s gulášom; charakteristický pre guláš, pre guláš: *gulášové, gulášové mäso, korenie; gulášová, gulášová polievka, konzerva; gulášová, gulášová vôňa*

gotický [-t-] -ká -ké príd. ► súvisiaci s gotikou; typický pre gotiku, majúci jej znaky; pochádzajúci z obdobia gotiky: *g. sloh; gotické umenie, maliarstvo, sochárstvo; gotická architektúra; gotické stavby, malby, sochy; g. chrám, kostol; gotická katedrála; g. oltár; gotické okno; gotické prvky; gotická hudba; gotická tvár štíhla, úzka; g. odev; (...)*

funkcionársky¹ -ka -ke príd. ► súvisiaci s funkcionárom, s funkcionárstvom; charakteristický pre funkcionára: *f. typ; f. káder; f. post; funkcionárska rétorika, morálka; funkcionárska práca; funkcionárske príplatky; funkcionárske povinnosti; mať funkcionárske ambície; uvažovať o funkcionárskej dráhe; Na funkcionárskom domácom poli sa nepresadila.* [Pc 1999]

V iných prípadoch sa kvalifikačný význam (s morfológickým údajom o stupňovateľnosti, či bez neho) zachytáva samostatne:

baladický [-d-] -ká -ké príd. **1.** lit. ► súvisiaci s baladou: *b. motív; baladické ladenie románu; baladická báseň; Baladický hrdina prichádza do sporu s vonkajším reálnym alebo nadprirodzeným svetom.* [M. Harpáň]

2. 2. st. -kejší ► pripomínajúci baladu; taký, ako balada, pochmúrny, smutný: *baladická krajina; pochmúrna baladická atmosféra; prvá časť kompozície vyznieva v baladickom tóne; nezabudlo sa ani na baladickejšie skladby*

cirkusový -vá -vé príd. **1.** ► súvisiaci s cirkusom; odohrávajúci sa v cirkuse; určený pre chod, pre potreby cirkusu: *c. artista, umelec; cirkusová tanečnica; cirkusové umenie, predstavenie; cirkusová manéž; cirkusové šapitó; c. stan; c. voz osobitne upravený pre potreby cirkusu; pren.: Barón sa vznášal vedľa nej ako cirkusová paripa.* [P. Zván]

2. expr. ► pripomínajúci život a zvyky v cirkuse: *cirkusové spôsoby; nosiť cirkusové šaty pestré, často výstredné; viesť c. život túlavý, búrlivý; Keď si predstavím vaše odhodlanie za kasárenským plotom, vaše nadšenie a cirkusový zápal ...* [J. Papp] fraz. *trpieť ako cirkusový kôň byť pod tlakom, pod stresom*

exportný -ná -né príd. **1.** ► súvisiaci s exportom, vývozom; zaoberajúci sa exportom; určený na export, vývozný; op. importný: *exportná činnosť, politika štátu; významný e. artikel, tovar; exportná produkcia; ekon. exportné záruky; exportná kvóta; exportné clo; plniť exportné úlohy; založiť exportnú banku; pracovať v exportnej firme*

2. hovor. expr. ► majúci vynikajúce vlastnosti, prvotriedny; svedčiaci o nich: *exportná krásavica; e. výkon; dať e. gól; Všetko, čo stojí za reč, je exportné.* [M. Kmo].¹⁰

¹⁰ Morfológická gradovateľnosť tu nie je v slovníku zachytená – v textoch však možno k 2. významu adjektíva *exportný* nájsť doklady na (predovšetkým) tretí stupeň.

Ešte iný typ spracovania predstavuje napr. adjektívum *dedinský*, kde sa kvalifikačná parafráza charakteristickej vlastnosti uplatňuje v rámci prvého významu, a význam, rozvinutý a interpretovateľný na úrovni motivačnej parafrázy (ktorá sa neuvádza) ako význam podobnosti, sa zachytáva pomocou lexikálnej parafrázy samostatne:

dedinský -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s dedinou; typický, príznačný pre dedinu; nachádzajúci sa na dedine; syn. vidiecky: *d. život; dedinské prostredie; d. človek; dedinská mládež; bola to jednoduchá dedinská ženička; dedinská krčma, škola; d. drevený dom; d. charakter zástavby; typická dedinská zábava, svadba;* (obyč. v minulosti) *d. boháč, dedinská chudoba; Bolo tam útulne ako v upravenej dedinskej chalupe.* [J. Patarák]

2. pejor. ▶ majúci nízku kultúrnu al. spoločenskú úroveň, pôsobiaci neokrôchane, neuhladene: *d. vkus; má dedinské spôsoby; Vidíš, ty tútmák dedinský, to všetko si mohol mať.* [J. Beňo]¹¹

Kvalifikačný význam, ktorý má najst svoje vyjadrenie v slovníku, je (viac či menej) zrejmy z (kon)textov. S kvalifikačnosťou významu sa v textoch spája – ako jej najzrejmější formálny prejav – možnosť gradácie (pravda, ako som už spomenula, nie pri každom prídavnom mene, a často vôbec nie je doložená, hoci sa niekde aj javí „prirodzená“)^{12, 13}. Popri gramatickej gradácii kvalifikačnosť adjektíva ako možnosť jeho sémantickej gradácie, resp. možnosť vyjadrenia odstupňovania miery príznaku, nadobúda v textoch aj rozličné kontextové, spájateľnostné prejavy, premieta sa do spojení s príslovkami miery (*celkom, príliš, trochu, veľmi, dosť, nemiernie...* napr. *príliš barbarický, francúzsky, dedinský*), kvalifikačnosť adjektíva v konkrétnom kontexte môžu naznačovať ukazovacie a neurčité zámená (*taký, akýsi, nejaký...* napr. *akýsi barbarický, francúzsky, dedinský*), ale aj adjektíva ako *pravý, naozajstný, skutočný, typický...* (napr. *pravý francúzsky pôvab, typický dedinský pohľad na vec*) a potvrdzujúce častice (*vskutku, naozaj...* napr. *vskutku francúzsky pôvab, naozaj dedinský pohľad na vec*). Kvalifikačnosť (primárne) vzťahového adjektíva spravidla signalizuje aj jeho použitie v predikatívnej pozícii. Takéto „diagnostické kontexty“ kvalifikačného adjektíva majú predpoklad slúžiť aj na exemplifikáciu kvalifikačného významu v slovníkovom hesle. Aj kvalifikačné synonymá (pravda, nie pri všetkých desubstantívnych kvalifikačných adjektívach) môžu na jednej strane v textoch vystupovať ako „súputníci“ textového života

¹¹ Aj tu je v rozličných textoch sporadicky doložené v slovníku nezachytené stupňovanie adjektíva.

¹² Zachytenie gradovateľnosti (2. stupňa) v slovníku možno vnímať ako názorný synekdochický poukaz na kvalifikačnosť významu adjektíva, s ktorou súvisia viaceré možnosti jazykových operácií, do ktorých kvalifikačné adjektívum na rozdiel od vzťahového môže vstupovať (porov. napr. Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984; Nábělková, 1993b, 2003).

¹³ V slovenskom lingvistickom kontexte sa druhý a tretí stupeň prídavného mena súzvučne interpretujú ako gramatické tvary, na rozdiel od českého prostredia, kde sa stretávame aj s ich interpretáciou ako derivátov, teda samostatných slov. Pri ich samostatnom lexikálnom chápaní sa vynára otázka konzistentnosti teórie a povedzme budúcej lexikografickej praxe – ako/kde zachytávať gradované adjektívne podoby, či pri základných tvaroch adjektív alebo ako samostatné heslá (alebo či vôbec).

adjektív v kvalifikačnom význame, a na druhej strane slúžiť ako súčasť výkladu významu v slovníkovom hesle (napr. *aforistický* – *stručný*, *vtipný*; *exportný* – *prvo-triedny*; *epizodický* – *vedľajší*, *nepodstatný*; *démonický* – *zlovestný*; *zvodný*; *bab-ský* – *zbabelý*, *slabošský*; *baladický* – *pochmúrny*, *smutný*). O kvalifikačnosti adjektívneho významu čosi napovedá aj existencia súvzťažných substantív spred-metnenej vlastnosti a vlastnostných prísloviak (nie zreteľových).

Možných indícií kvalifikačných významov v textoch je teda dosť, no kvalifikačné použitie adjektív často nie sú takto (nijako) sprievodne signalizované a kvalifikačnosť ich významu sa len „odčítava“ z kontextu. Pri mnohých použitíach desubstantívnych adjektív (najmä v minimálnych adjektívno-substantívnych spojeniach bez širšieho kontextu, no niekedy ani v texte) nie je pritom vzťahovosť či kvalifikačnosť významu vždy zrejímavá, keďže adjektívum aj v tom istom spojení môže vystupovať v rozličných významoch – ak vezmeme napr. spojenie *letný deň*, môže v konkrétnom použití znamenať jednoducho (vzťahovo) „deň v lete“, alebo doň používateľ jazyka môže vložiť význam „deň typický, charakteristický pre leto, pre letný deň“ (napr. „slniečny, jasný, horúci“) alebo „deň podobný na letný deň“ (opäť povedzme „slniečny, jasný, horúci“) – to ak sa referenčne vzťahuje na takýto deň na jar alebo v lete.¹⁴

Šírka problematiky spracovania vzťahovo/kvalifikačných adjektív nedovoľuje dotknúť sa tu mnohých ďalších otázok. Na záver ešte stručne k zachytávaniu druhého stupňa: ako som už spomínala, pri mnohých prídavných menách napriek zjavnej kvalifikačnosti ich významu (resp. niektorého z významov), ktorý je v slovníku tak aj spracovaný, a napriek intuitívnej stupňovateľnosti, v dostupnom materiáli doklady na komparatív či superlatív nie sú. Predsa však pri niektorých adjektívach, kde v slovníku údaj o stupňovateľnosti nie je zachytený, doklady naň možno nájsť – a teda v spracovaní „chýba“. Táto absencia nie je ani tak závažná z hľadiska služby slovníka používateľom jazyka (tak či tak budú adjektívum stupňovať podľa svojich potrieb), ako z hľadiska jeho funkcie ako „registrátora“ synchronného stavu jazyka. Ak je koncepciou „predpísané“ tento údaj zachytávať, jeho absencia signalizuje, že v našom čase sa adjektívum nestupňovalo, čo môže prirodzene následne pôsobiť skresľujúco pri využití slovníka na teoretické vnútrojazykové či komparatívne zovšeobecnenia (a vieme, že aj na také ciele má slúžiť).

Jedným z takýchto prípadov je adjektívum *anatomický*, pri ktorom opäť napr. v porovnaní s KSSJ možno vidieť prínos aktuálneho spracovania v SSSJ aj so zachytením novšieho kvalifikačného významu:

¹⁴ To, že konkrétny kvalifikačný význam nadobúda adjektívum v spojení so substantívom, a teda často až v tomto spojení sa aktivuje určitý príznak (resp. súbor príznakov) asociovateľný s motivantom adjektíva (napr. pri spojení *letné šaty* to budú iné sémantické komponenty, a teda aj iné synonymá vo funkcii výkladu – „lahké, vzdušné, a pod.“), môže viesť k teoretickému uloženiu takýchto spojení medzi frazémy (porov. napr. zaradenie viacerých spojení tohto typu do Slovníka českej frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné, 1988). No kolokabilita adjektív s nadobudnutým kvalifikačným významom je často neuzavretá, voľná a lexikograficky uchopiteľná aj pri výklade ich významu pomocou typových kvalifikačných motivačných parafráz.

KSSJ

anatómia -ie ž. **1.** veda o stavbe a skladbe organizmov **2.** stavba a skladba organizmov: *a. ľudského tela, a. rastlín;*

anatomický príd.: *a. ústav;*

anatomicky prísł.

SSSJ

anatomický -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s anatómiou, vedným odborom: *a. ústav; anatomické termíny; anatomická pitva* slúžiaca na výučbu

2. ▶ súvisiaci s anatómiou, stavbou tela: *anatomické znaky, rozdiely; anatomické poškodenie mozgu; anatomické predpoklady na basketbal; a. obrazový slovník, atlas*

3. ▶ tvarom vyhovujúci ľudskému telu: *a. vankúš; anatomické sedadlá; anatomické vyhotovenie autopotáhov*

Na dôkaz, že sa v tomto treťom vyčlenenom význame adjektívum prirodzene stupňuje, a že údaj o tom v slovníkovom hesle potom skutočne chýba, uvádzam niektoré doklady z textov:

*Sedadlá by v sériovej výrobe mali dostať **anatomickejši** tvar.*

*Pôvodnú hlavicu radiacej páky vystriedala **anatomickejšia** a do ruky lepšie padnúca...*

*Predné kreslá sú maximálne pohodlné, no mohli byť ešte **anatomickejšie**.*

*A výsledok je ten, že sedačka je **anatomickejšia**, keď si sadnem, tak sa perfektne stiahne, a tým perfektne drží telo kvôli práve tým tvrdým bokom...*

Zaznamenávanie stupňovateľnosti predstavuje jednu z charakteristík slovníka, ktorou sa prídavné mená názorne predstavujú ako sémanticky (a s formálnymi dôsledkami) členený slovný druh, s jej pomocou sa ukazuje aj to, ako toto kategoriálne členenie často prechádza sémantickou štruktúrou jedného slova. Absencia jej zachytenia pri niektorých adjektívach, pri ktorých sa v textoch (relatívne) frekventovane uplatňuje, pritom naznačuje, že ide o jednu zo sfér, ktorej treba pri ďalšom koncipovaní jednotlivých hesiel venovať zvýšenú pozornosť.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Z koncepcie a realizačnej problematiky nového výkladového Slovníka súčasného slovenského jazyka. In: Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Eds.: S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava: Veda 2001, s. 13–23.

ĐUROVIČ, Lubomír: Otnositelnoje prilagatelnoje v slavjanskich jazykach. In: The Slavic Word. Proceedings of the International Slavistic Colloquium at UCLA. September 11–16, 1970. Ed. D. S. Worth. The Hague – Paris: Mouton 1972, s. 189–214.

ĐUROVIČ, Lubomír: Slavjanskoje otnositelnoje prilagatelnoje i imennaja grupa. In: Slavica Lundensia. 6. Lund Contributions to the Eighth International Congress of Slavists in Zagreb – Ljubljana. Ed. L. Đurovič. 1978, s. 7–20.

- ŽUROVIČ, Lubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Bratislava: Veda 2004. 428 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- HORECKÝ, Ján: Prídavné mená s príponou -teľný v slovenčine. Slovenská reč, 1964, roč. 29, č. 2, s. 129–136.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kolektív: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Slovník cudzích slov. Druhé, revidované vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
- KRÁTKY slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 986 s.
- MLUVNICE češtiny. 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Red. J. Petr. Praha: Academia 1986. 566 s.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Anketový výskum spätateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien. Slovenská reč, 1991, roč. 56, č. 5–6, s. 276–287.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Anketový výskum spätateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien (II). Slovenská reč, 1993a, roč. 58, č. 2, s. 77–89.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov.) Bratislava: Veda 1993b. 208 s.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Adjektívne kategórie v gramatikách a v slovníku. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 214–228.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Morfológia. Súčasný slovenský spisovný jazyk. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- SLOVNÍK cudzích slov. Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie. Bratislava: SPN 2005. 1054 s. (Preložené z Akademický slovník cizích slov. Red. J. Kraus. Praha: Academia 2000.)
- SLOVNÍK české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Ed. F. Čermák – J. Hronek – J. Machač. Praha: Academia 1988. 512 s.
- SLOVNÍK slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968.
- SLOVNÍK súčasného slovenského jazyka. A–G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- SVĚTLÁ, Jindra: Nová adjektívni pojmenování. In: Neologizmy v dnešní češtině. Eds. O. Martincová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005, s. 99–118.
- ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 2., revidované a doplnené vyd. Bratislava – Veľký Šariš: Samo 2000. 1327 s.